

**ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ТА ЗМІСТУ ГЛОСАРІЮ ЗБІРОК
ПЕРЕКЛАДІВ РОМИ ФРАНКО (на прикладі збірок “From Days Gone By”,
“Brother against Brother”, “Between the Trenches”)**

Андрій КОЗАЧУК (Київ, Україна)

У статті проаналізовано глосарій, укладений Ромою Франко до трьох збірок її англомовних перекладів української малої прози межі ХІХ-ХХ ст. Встановлено характер та ступінь фонових знань, які отримує реципієнт тексту перекладу зі статей глосарію. Наведені приклади розбіжностей між дефініціями однакових глосем у різних збірках і в особливостях добору глосем у збірках перекладів та оригінальних текстів.

Ключові слова: глосарій, глосема, дефініція, власна назва, інтертекстуальний елемент, культурно-специфічний об’єкт, неточність.

The article deals with the glossary annexed to three volumes of Roma Franko's English translations of Ukrainian short prose written on the verge of the 19th-20th centuries. The peculiarities and profoundness of the knowledge gained by the translation text recipient have been defined. The examples of difference in the definitions of the same glossemes in different volumes and peculiarities of their selection as well as that in the original texts volumes have been stated.

Keywords: glossary, glosseme, definition, proper name, intertextual element, culturally specific object, ambiguity.

Однією з характерних реалій сучасного перекладознавства є неоднозначність і деглобалізованість поглядів на деякі явища та поняття. Ведучи мову про галузь художнього перекладу, варто зокрема зазначити, що об'єктом такого перекладу є художні тексти, які належать до різноманітних стилів, мають різну форму та структуру тощо. При цьому перекладач часто має справу з проблемою передачі безеквівалентної лексики іншою мовою. Тому **актуальність** теми цієї статті пов'язана з потребою дослідження прийомів перекладу безеквівалентної лексики у художній прозі, одним з яких є укладання глосарію.

Основним **об'єктом** дослідження є глосарій, укладений Ромою Франко до збірок її англomовних перекладів української малої прози, зокрема позначення лексем, використані у текстах перекладів Б. Грінченка, Г. Хоткевича та М. Коцюбинського. Допоміжним об'єктом обрано аналогічний глосарій в україномовних збірках малої прози цих письменників. **Завданням** статті виступає кількісний та якісний аналіз одиниць глосарію у вибраних збірках, порівняння способів укладання глосарію Ромою Франко та укладачами збірок оригінальних україномовних текстів. **Методологія** дослідження ґрунтується на здійсненні суцільної вибірки поміщених у глосарій лексем, використаних у текстах перекладів оповідань Б. Грінченка, Г. Хоткевича та М. Коцюбинського (разом з наведеними дефініціями), аналогічного процесу опрацювання глосарію збірок оригінальних творів, зіставлення двох вибірок та виявлення лексико-семантичних особливостей їх одиниць шляхом аналізу їх маркування в академічних словниках вихідної мови та мови перекладу. Паралельно необхідно, на нашу думку, здійснити вибірку глосем, включених до глосарію до декількох збірок одночасно (зокрема тих, які використовуються у текстах лише однієї збірки), виконавши зіставний аналіз їх дефініцій у різних збірках.

Глосарій як явище та процес його укладання досліджували О. Скопненко, Т. Цимбалюк, К. Чубенко та інші. Деякі особливості укладання глосарію Ромою Франко в контексті передачі реалій у текстах перекладів були нами розглянуті раніше, проте зіставлення глосаріїв, а також лексикографічний аналіз глосарію, укладеного Ромою Франко до названих збірок, до цього не здійснювалися.

У сучасній філології глосарій вважається окремим видом словника, статті якого містять переклад або пояснення маловживаних слів [1: 79], використаних в оригінальному або перекладному тексті.

Зарубіжні вчені Д. Нкомо та М. Мадіба вважають, що історія укладання глосаріїв як виду словників (основною метою цього процесу було вирішення проблем у спілкуванні та передача знань) довша за історію укладання словників взагалі, проте досі не існує єдиних нормативів щодо укладання глосарію [8: 150-151]. Як бачимо у нашому випадку, глосарій у збірках перекладів покликаний усунути або послабити труднощі, які виникають у процесі рецепції тексту перекладу читачем, оскільки процес рецепції за структурою є своєрідним опосередкованим комунікативним актом, де автор оригінального тексту є відправником, перекладач – посередником, а читач – адресатом.

Одиниця контенту глосарію являє собою так звану глосему, яка, згідно з точкою зору К. Чубенко, є культурно значущою, але перешкоджає повноцінному розумінню тексту реципієнтом [3: 2]. Словникова стаття, що містить глосему, має типову структуру. Вчена виділяє 8 компонентів, деякі з них є також релевантними і для нашої вибірки: власне глосема, деякі граматичні позначки та форми, філологічна дефініція, етимологія, довідка (додаткова енциклопедична та культурно-історична інформація) [3: 16]. До того ж, здійснена нами вибірка показала, що глосемою може бути не лише лексема, але й фразеологізм, речення, цитата тощо.

Так, вибірка глосем, що містилися у текстах перекладів малої прози Б. Грінченка, Г. Хоткевича та М. Коцюбинського, налічує 74 одиниці, які статистично можна представити

так: цитат та інших інтертекстуальних елементів – 5, власних назв – 41, інших глосем, зокрема реалій – 28.

Наприклад, у глосарії до збірки “*Brother against Brother*” наведено таку цитату і подано пояснення: *And the sun will rise – from a poem by Shevchenko* [4: 400]. У тексті перекладу процитовано цей та наступний рядки з поеми Т. Шевченка (очевидно, авторський переклад без збереження рими та ритму), при цьому не надається інформація про джерело цієї цитати [7: 209], що спостерігаємо і в українському тексті. Але якщо для більшості українських читачів ці два рядки добре знайомі і є своєрідним “крилатим висловом”, то для англомовних читачів існує необхідність у поясненні. До речі, у глосарії також є глосема *Shevchenko*, яка містить довідку про поета [4: 403].

Серед глосем, які позначають власні назви, можна умовно виділити такі групи, як географічні назви, імена людей – художніх персонажів, та імена історичних осіб. До географічних назв здебільшого подається енциклопедична довідка, як от: *Halychyna – [Galicia] historical region in southwestern Ukraine* [4: 401], або: *Rus – historical name of Ukraine* [5: 402], хоча для деяких географічних назв пояснюється етимологія та семантика. Наприклад, з метою зберегти конотацію перекладачка транслітерує назву хутора *Маненький* і подає таку статтю у глосарії: *Manenky – very small, very little* [6: 402].

Щодо імен художніх персонажів, які не є історичними особами, то у глосарії роз’яснюється етимологія або семантика слова: *Henya – endearing diminutive form of Yevhen* [4: 401]; *Khapay – name based on the verb “khataty”: to seize, to grasp* [6: 401].

Якщо використане у тексті ім’я належить історичній особі, то довідка може бути порівняно розгорнутою, хоча з досить специфічним оцінним змістом: *Tsar Petro – Tsar Peter I of Russia (1672-1725); initiated the reign of terror in Ukraine; destroyed the kozak army, intensified serfdom, forbade the publication of books in Ukrainian, and built St. Petersburg and canals with the labour of Ukrainian conscripts, thousands of whom died and were buried on site* [6: 405].

Представлені у глосарії також і інші власні назви – політичних партій, інших груп людей, національностей і т.д. Розглянемо типові приклади: *Narodowy democrat – reactionary Polish party* [4: 402]; *Stańczyk – member of a reactionary Polish party* [4: 404]; *Prosvita – Ukrainian organization for the promotion of education and culture* [4: 403]; *Khokhol – [pl. khokhly; also khakhol, pl. khakhly] derogatory Russian term for a Ukrainian person* [4: 401].

Велику групу глосем становлять такі, що позначають культурно-специфічні об’єкти (реалії, історизми тощо). Традиційно до цих класів відносять назви національних страв: *varenyky – boiled dumplings with a variety of fillings* [5: 403]. Також виокремлюємо національні одиниці виміру різних величин: *verst – land measure equivalent to .66 miles or 1.07 km* [4: 404]; *ducat – historical gold or silver coin used widely in Europe* [6: 401].

Із деякими дефініціями глосем цієї групи, на нашу думку, неможливо погодитися однозначно. Наприклад, значення слова *Duma* подається як *Ukrainian regional and national parliaments* [4: 400]. Як відомо, цей історичний термін асоціюється перш за все з Росією, частиною якої була Україна у час, коли відбуваються події у творі. Цю думку також можна підтвердити статтею з Оксфордського словника англійської мови: *2. hist{orical <...>}. b any similar pre-19th c.{entury} advisory municipal council in Russia* [9: 420] (примітки у фігурних дужках – наші). Також вимагають суттєвих уточнень деякі факти, наведені у довідці про царя Петра I (див. вище).

Зате більшість дефініцій, також наведених у словнику англійської мови, не суперечать глосарним дефініціям, аналізованим у нашому дослідженні, наприклад *comrade* у Роми Франко – *common form of address among socialist/communists* [5: 400], у словнику – *a fellow socialist or communist* [9: 274].

У процесі здійснення вибірки та аналізу глосарію нами було помічено декілька своєрідних особливостей відбору Роמוю Франко глосем та формулювання дефініцій. Так, деякі слова, не пояснені у глосарії, на наш погляд, можна було б пояснити. Більше того, деякі з них включені до глосарію іншої збірки, де пояснено це саме слово з іншого тексту. Деякі глосеми включені до глосарію двох або навіть трьох проаналізованих збірок.

Наприклад, глосема *desyatyna* входить до глосарію всіх трьох збірок і всюди має ідентичну дефініцію, глосеми *Black Hundreds*, *Browning*, *hetman*, *National Duma* і *Rus* входять до глосаріїв двох збірок і теж мають ідентичні дефініції.

Проте такі глосеми, як *kozak*, *Rachael*, *uncle*, *verst* та інші, входять до глосаріїв декількох збірок, але їх дефініції відрізняються за обсягом. При цьому якщо в одних випадках дефініція скорочується за рахунок зменшення кількості поданого фактичного матеріалу, то в інших – за рахунок використання інших граматичних конструкцій. Наприклад, варіанти дефініцій глосеми *kozak* є такі: *Ukrainian equivalent of "Cossack"* [6: 402]; *Ukrainian for "Cossack"; by this period the famous Zaporozhian Host that defended a free Ukraine had lost its independence and been incorporated into the Russian army* [4: 401]. Глосема *verst* має три різні за обсягом дефініції, які подають практично однакову кількість фактичних даних. Одна з дефініцій наведена вище, інші виглядають так: *[Russian: versta] about .66 mile or 1.07 km* [6: 405] і *about .66 miles or 1.067 kilometres* [5: 403].

У дефініціях деяких глосем нами були помічені друкарські помилки. Так, *karbovanets* визначається як *[pl. karbovantsi] dollar in pre-1996 Ukrainian currency* [6: 401], а у двох інших збірках в ідентичній дефініції зазначений 1966 рік замість 1996 [4: 401; 5: 401] (хоча це, на нашу думку, не належить до помилок перекладача). Також глосема *kopiyka* в одному випадку визначена як *[pl. kopiyky] hundredth part of a rouble; a kopeck* [6: 402], а в інших спостерігаємо такі варіанти правопису грошової одиниці, як *rouble* [4: 401] і *rubble* [5: 401], де, до речі, слово *a kopeck* замінене на *penny*. Нормативними є лише два з трьох варіантів правопису: *rouble* і *ruble* [9: 1199].

Звернемо також увагу на лексему *comrade* (укр. – *товариш*). Так, у глосарії до збірки з текстом перекладу оповідання М. Коцюбинського "У дорозі" це слово використовується у тексті, але не включене до глосарію, проте в іншій збірці воно є глосемою, але не використовується в аналізованих у цьому дослідженні текстах (дефініція наведена вище).

Розглянемо для порівняння глосарій, вміщений в україномовних збірках текстів Б. Грінченка, Г. Хоткевича та М. Коцюбинського, переклади яких увійшли до проаналізованих вище видань. Безумовно, спільною рисою в усіх випадках є наявність певної частини лексики, яка пояснюється у зносках внизу сторінки або у глосарії в кінці тому (збірки), але охарактеризувати їх можна порізно.

Так, глосарій до розглянутих нами збірок творів Б. Грінченка укладався не автором, а лише упорядниками або іншими членами редколегії. Так, більшість визначень у глосарії пояснюють діалектизми, історизми та архаїзми, які в деяких випадках перекладаються засобами загальноновживаної лексики, і тому не виносяться до англomовного глосарію (у цій статті ми не маємо наміру докладніше зупинятися на закономірностях перекладу зазначених лексичних одиниць, оскільки це виходить за межі обраної теми і вже було нами проаналізовано раніше).

Збірки творів М. Коцюбинського містять найменшу кількість приміток в оригіналі (деякі з них – авторські) та у перекладі і також не демонструють жодного збігу у виборі глосем письменником, упорядником збірки оригінальних творів та перекладачем.

Найбільше уваги глосарній роботі у своїх творах приділяв Г. Хоткевич; у його збірках кількість авторських приміток значна (що не завадило упорядникам додати також і власні примітки). Так, у збірці його прозових творів 1990 року деякі авторські примітки досить близькі за змістом до приміток перекладача: *Кульпарків* – *заклад для божевільних* [2: 502] (зноска внизу сторінки); *Kulparkiv* – *suburb of Lviv, where there is a psychiatric hospital* [6: 402], але таких приміток лише 4, і всі вони знаходяться у зносках внизу сторінки. Укладений упорядником глосарій містить переважно діалектизми, передані англійською мовою іншими способами, відмінними від подання їх у глосарії.

Таким чином, глосарій у збірках перекладів Роми Франко містить переважно власні назви, культурно-специфічні об'єкти та інтертекстуальні елементи, на відміну від приміток та глосаріїв у збірках оригінальних текстів, що пояснюють переважно діалектизми. Особливості відбору глосем у текстах перекладів допомагають частково зберегти національний колорит художнього тексту, а особливості дефініцій у глосарії покликані полегшити рецепцію шляхом надання читачеві додаткових фонових знань. Водночас, у

деяких дефініціях помічені неточності різного характеру, які в цілому не чинять суттєвих перешкод сприйманню тексту. Результати цього дослідження можуть бути використані при укладанні приміток та глосаріїв, а також у подальших лексикографічних та перекладознавчих розвідках, що стосуються особливостей перекладу української малої художньої прози межі XIX-XX ст.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Мала філологічна енциклопедія / Уклали: О. Скопненко, Т. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2007. – 478 с.
2. Хоткевич Г. Так муило бути / Г. Хоткевич // Хоткевич Г. Авірон; Довбуш: Повісті. Оповідання / Упоряд., авт. післямови Ф. Погребенник. – К. : Дніпро, 1990. – С. 489-502.
3. Чубенко К. Типи глосем у текстах масової періодики та принципи їх лексикографування (на матеріалі української, російської та англійської мов): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.15 / К. Чубенко ; Донец. нац. ун-т. — Донецьк, 2009. — 20 с.
4. Glossary / Compiled by R. Franko // Desperate Times: A Trilogy / R. Franko (transl.); S. Morris (ed.). – Toronto, Language Lanterns Publications, 2010– . – Volume I: Brother against brother: selected prose fiction / by Mykola Chernyavsky ... [et al.]. – 2010. – P. 400-404.
5. Glossary / Compiled by R. Franko // Desperate Times: A Trilogy / R. Franko (transl.); S. Morris (ed.). – Toronto, Language Lanterns Publications, 2010– . – Volume II: Between the Trenches: selected prose fiction / by Borys Antonenko-Davydovych ... [et al.]. – 2010. – P. 400-403.
6. Glossary / Compiled by R. Franko // From days gone by : selected prose fiction / by Yuriy Fedkovych ... [et al.] / R. Franko (transl.); S. Morris (ed.). – Toronto, Language Lanterns Publications, 2008. – P. 400-405.
7. Hrinchenko B. Brother against Brother / Transl. by R. Franko // Desperate Times: A Trilogy / R. Franko (transl.); S. Morris (ed.). – Toronto, Language Lanterns Publications, 2010– . – Volume I: Brother against brother: selected prose fiction / by Mykola Chernyavsky ... [et al.]. – 2010. – P. 162-216.
8. Nkomo D., Madiba M. The Compilation of Multilingual Concept Literacy Glossaries at the University of Cape Town: A Lexicographical Function Theoretical Approach [електронний ресурс] / D. Nkomo, M. Madiba // Lexikos. – 2012. – Vol. 21 Issue 1. – P. 144-168. Режим доступу: lexikos.journals.ac.za/pub/article/download/41/49
9. The Concise Oxford Dictionary of Current English: Ninth Edition / edited by Della Thompson. – Oxford: Clarendon Press; Oxford University Press, 1995. – 1674 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Андрій Козачук – старший викладач кафедри перекладу, помічник директора Гуманітарного інституту з ІКТ Київського університету імені Бориса Грінченка.

Наукові інтереси: лінгвостилістичні особливості перекладу прози, проблеми передачі безеквівалентної лексики.